

MICHAEL HAAG

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Η πόλη της μνήμης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Στη Loutfia
το όνομα του αγαθού δαίμονος

Εκδόσεις Πατάκη – Χώρες και πολιτισμοί

Michael Haag, *Αλεξάνδρεια, η πόλη της μνήμης*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Alexandria: City of memory*

Μετάφραση: Αντώνης Καλοκύρης

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Μαριάνθη Κιουρτσόγλου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright© Michael Haag, 2004

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2018

Πρώτη έκδοση στην αγγλική γλώσσα από τις εκδόσεις Yale University Press,

Νιου Χέιβεν - Λονδίνο, 2004

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούνιος 2019

KET B867 ΚΕΠ 328/19

ISBN 978-960-16-8123-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Τι είναι στην ουσία η πόλη μας;
Τι συμπυκνώνεται στη λέξη Αλεξάνδρεια;
Λόρενς Ντάρρελ, Αλεξανδρινό κουαρτέτο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Λίστα εικόνων	12
Πηγές, προτεινόμενη βιβλιογραφία και ευχαριστίες	15
Χάρτες	18
Πρόλογος: Η πρωτεύουσα της μνήμης	21
1 Ένα τραμ με θέα	35
2 Η Αλεξάνδρεια εκ των έσω	103
3 Αν η αγάπη είναι αιώνια	137
4 Ύψηλή κοινωνία: Ιστορία και Οδηγός	205
5 Μεικτό διπλό ως συνήθως	283
6 Προσωπικό τοπίο	323
7 Καθρέφτες	373
8 Ο πύργος του Πρόσπερου	421
9 Η αλησμόνητη πόλη	473
Επίλογος: Το πέραςμα στην Αλεξάνδρεια	509
Σημειώσεις	529
Ευρετήριο	577

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Το διαμέρισμα του Κωνσταντίνου Καβάφη στην οδό Λέψιους
2. Οι Βελόνες της Κλεοπάτρας, περ. δεκαετία του 1860
3. Το Κανάλι Μαχμουντία
4. Οι Γαλλικοί Κήποι και το ξενοδοχείο «Ματζέστικ»
5. Πλατεία Μεχμέτ Αλί
6. Ο Ε. Μ. Φόρστερ στην Αλεξάνδρεια, 1917
7. Μοχάμεντ ελ Αντλ, περ. 1917
8. Τραμ της γραμμής Ράμλι, λίγο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – αρχές δεκαετίας 1920
9. Το Τέμενος Σίντι Γκάμπερ
10. Οι Δημοτικοί Κήποι
11. Οδός Σταθμού Ράμλι
12. Καφενείο στη συνοικία των ντόπιων
13. Ο Κίονας του Πομπήιου
14. Εισιτήριο τραμ του Φόρστερ
15. Η Αγγλικανική Εκκλησία του Αγίου Μάρκου
16. Οι αποθήκες στο Μινέτ ελ Μπασάλ
17. Κωνσταντίνος Καβάφης, περ. 1903
18. Τέμενος Νέμπι Ντανιέλ
19. Τραπεζία μπιλιάρδου στο «Μπίλιαρντς Παλάς»
20. Ελευθέριος Βενιζέλος και Αντώνης Μπενάκης
21. Ο αρχαίος Πύργος των Αράβων (Μποργκ ελ Αράμπ)
22. Ο Σταθμός του Ράμλι
23. Το Ντέρ ελ Σουριάνι στο Ουάντι Νατρούν
24. Το Τέμενος Αταρίν
25. Η οδός Σερίφ Πασά
26. Αεροφωτογραφία της Αλεξάνδρειας, περ. 1922, από το Alexandria ad Aegyptum του Εβαρίστο Μπρέτσα
27. Χάρτης της αρχαίας Αλεξάνδρειας που σχεδίασε με το χέρι ο Φόρστερ
28. Το δικαστικό μέγαρο και το ταπητουργείο στον οικισμό της ερήμου του Μπράμλυ, το Μποργκ ελ Αράμπ
29. Η οδός Φουάντ, πρώην οδός Ροζέττης, λίγο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο – αρχές της δεκαετίας του 1920

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

13

30. Ο Κωνσταντίνος Καβάφης, περ. 1925
31. Ο όρμος Στάνλεϋ, δεκαετία του 1930
32. Άποψη της Αλεξάνδρειας από τον αέρα, δεκαετία του 1930
33. Δικαστές εφέτες των Μεικτών Δικαστηρίων
34. Ο Άντονι ντε Κοσσόν και φίλοι, σε εξόρμηση στην έρημο, 1934
35. Ο βαρόνος Φελίξ ντε Μενάς με τα παιδιά του Κλαιρ, Ντενίζ και Ζαν
36. Η βαρόνη Ροζέτ ντε Μενάς έξω από το Δημοτικό Στάδιο
37. Η κατοικία των Μενάς στην οδό Ρουσάφα στη συνοικία Μωχαρέμπεη
38. Η Πόλλυ Ο΄ Μίρα σε έναν γάμο της οικογένειας Μενάς, 1931
39. Ο Ζαν ντε Μενάς
40. Ο Αλεσσάντρο Λόρια
41. Το Μποργκ ελ Αράμπ, τέλη δεκαετίας του 1930
42. Η οικογένεια Μπρίντον στο Σίντι Μπισρ
43. Η Τζόσα και ο Όσβαλντ Φίννεϋ στην ταράτσα του σπιτιού τους
44. Η αίθουσα χορού των Φίννεϋ
45. Μερικοί από τους καλεσμένους στο μπαλ μασκέ των Φίννεϋ του 1938
46. Ινδοί στρατιώτες στρατοπεδεύουν στο Μποργκ ελ Αράμπ, καλοκαίρι του 1940
47. Αεροπορική επιδρομή, όπως φαινόταν από την Κορνίς στο Ανατολικό Λιμάνι, 1941
48. Το «Φορτηγάκι Μπρίντον»
49. Η Τζόσι και ο Τζον Μπρίντον σε νυχτερινό κέντρο κατά τη διάρκεια του πολέμου
50. Αεροφωτογραφία του Δυτικού Λιμανιού από αναγνωριστικό αεροπλάνο στη διάρκεια του πολέμου
51. Ο Λόρενς Ντάρρελ με την κόρη του Πηνελόπη
52. Ο Ουίνστον Τσώρτσιλ στο Μποργκ ελ Αράμπ, καλοκαίρι 1942
53. Το Νταρ ελ Καντί, η Οικία του Δικαστή, στο Μποργκ ελ Αράμπ
54. Το ξενοδοχείο «Σέσιλ»
55. Η παραλία στον Αθλητικό Όμιλο
56. Ο ναύαρχος Χάργουντ και ο Ρίτσαρντ Κέισυ, 1942
57. Ο Λόρενς Ντάρρελ στο Βρετανικό Γραφείο Πληροφοριών
58. Το Τέμενος Τερμπάνα στην οδό Γαλλίας
59. Το «Μποντρό», το κομψότερο σημείο συνάντησης στην Αλεξάνδρεια, 1940
60. Η Εύα Κοέν σε παραλία της Αλεξάνδρειας, 1941
61. Ο Κίονας του Χαρτούμ
62. Η Εύα Κοέν την περίοδο που γνώρισε τον Λόρενς Ντάρρελ
63. Ο Ντάρρελ και η Εύα άρχισαν να συζούν στον αριθμό 40 της οδού Φουάντ
64. Η Εύα Κοέν φωτογραφημένη μπροστά σε καθρέφτη από τον Ντάρρελ
65. Το Βρετανικό Συμβούλιο και το Βρετανικό Γραφείο Πληροφοριών, στον αριθμό 1 της οδού Τουσούν Πασά
66. Το εστιατόριο και καφέ του «Παστρούδη»

67. Ο Γκαστόν Ζανανίρι
68. Ο Λόρενς Ντάρρελ, η σύζυγός του Νάνσυ και η κόρη τους Πηνελόπη
69. Ο πύργος του Ντάρρελ στη βίλα των Αμπρόν, 1994
70. Η Κλέα Μπαντάρο
71. Ο Τσαρλς Γκίμπσον Κάουαν και το «Σαμοθράκη»
72. Η Ελίζαμπεθ Γκουίν (μέλλουσα Ελίζαμπεθ Ντέιβιντ), περ. 1943
73. Ο Ρόμπιν Φέντεν με τη σύζυγό του Ρενέ Κατσεφλή
74. Ο βαρόνος Φελίξ ντε Μενάς στο αναπηρικό αμαξίδιο, με την Κλοντ Βενσαντόν και άλλα εγγόνια του, 1938
75. Ο Ντάρρελ σε κυνήγι πάπιας στη λίμνη Μαριούτ, 1943
76. Ο βασιλιάς Φαρούκ αφήνει το αποτύπωμά του στο βιβλίο των καλεσμένων της οικογένειας Μπρίντον, Ιούλιος 1944
77. Ο Λόρενς Ντάρρελ με την Μπίλλυ Γκοτς και τον Τζοκ Ζαρντίν στη βίλα των Αμπρόν, Μάρτιος 1944
78. Ο Θεόδωρος Στεφανίδης σε επίσκεψη στη βίλα των Αμπρόν, Σεπτέμβριος 1944
79. Ο Ζορζ ντε Μενάς, δεκαετία 1940
80. Η Κλοντ Βενσαντόν ως Πραξινοή, Ιανουάριος 1946
81. Η Τζίλντα Αμπρόν με τον πρίγκιπα Νικόλαο Ρομανόφ και την κόμισσα Μαρί ντε Ζογέμπ μετά τον πόλεμο
82. Το σπίτι στην Κύπρο που επισκεύαζε ο Ντάρρελ για χάρη της Εύας
83. Η Κλοντ Βενσαντόν στην Κύπρο, μέσα δεκαετίας 1950
84. Ο τάφος του Κωνσταντίνου Καβάφη, Αλεξάνδρεια

Δικαιώματα εικονογράφησης

1, 19, 21, 23, 61, 66, 69, 84: Φωτογραφίες του Μάικλ Χάαγκ· 2, 3, 8, 12, 16, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 76: Ιδιωτική συλλογή· 4, 22, 25: Roger-Viollet, Παρίσι· 5, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 24, 32, 58: Συλλογή Μάικλ Χάαγκ· 6, 7, 14: King's College, Κέμπριτζ· 17, 39: Συλλογή Samuel Lock· 20: Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα· 35, 36, 38, 45: Συλλογή Jacques Mawas· 37, 74, 79, 80: Συλλογή Eric Vincendon· 40: Συλλογή Marta Loria Fuller· 51, 68, 75: Συλλογή Penelope Durrell Hope· 55: Συλλογή Jackie Rolo· 57: Συλλογή Mary Bentley Honor· 59: Συλλογή Sandro Manzoni· 60, 62, 64, 82: Συλλογή Eve Cohen Durrell· 63, 65, 71, 77, 78: Συλλογή Paul Gotch· 67: Συλλογή Gaston Zananiri· 70, 81: Συλλογή Bernard de Zogheb· 72, 73: Συλλογή Frances Fedden· 83: Συλλογή Diana Forde Mitchell.

ΠΗΓΕΣ, ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πολλές από τις πληροφορίες αυτού του βιβλίου προέρχονται από ανθρώπους που γνώρισαν την κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια και μίλησαν μαζί μου ή μου έγραψαν, ή από τα ημερολόγια, τις επιστολές, τις φωτογραφίες τους κτλ., που τέθηκαν στη διάθεσή μου από τους ίδιους, τους φίλους ή τις οικογένειές τους. Τα ονόματά τους περιλαμβάνονται στη λίστα όσων ευχαριστώ παρακάτω. Επιπλέον, αναφέρονται ονομαστικά όταν παρατίθενται στο κείμενο, παρότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπάρχουν σημειώσεις για το προφορικό υλικό, μόνο για τις γραπτές πηγές. Οι επισκέψεις μου στην Αλεξάνδρεια μαζί με την Εύα Ντάρρελ, που αναβίωσε *in situ* τις αναμνήσεις της από την πόλη, έχουν ενισχύσει καταλυτικά την αξία αυτού εδώ του βιβλίου, όπως και οι εκδρομές μου με τον φίλο μου Μπερνάρ ντε Ζογέμπ, που ήταν στ' αλήθεια ο τελευταίος των Αλεξανδρινών.

Οι σημειώσεις μπορούν να χρησιμεύσουν για την αλίευση βιβλίων και άλλων δημοσιευμένων πηγών ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Ωστόσο, για τον αναγνώστη που επιθυμεί να έχει μια γενική άποψη για την πόλη και για τους Ντάρρελ, Φόρστερ και Καβάφη, οι ακόλουθες παρατηρήσεις ίσως αποδειχθούν χρήσιμες.

Ελάχιστα έχουν δημοσιευθεί για την ιστορία της σύγχρονης κοσμοπολίτικης Αλεξάνδρειας πέρα από τα δοκίμια στο Robert Ilbert (επιμ.), *Alexandrie entre deux mondes* (Αιξ αν Προβάνς, 1988) και στο Robert Ilbert και Ilios Yannakakis (επιμ.), *Alexandrie 1860-1960* (Παρίσι, 1992). Υπάρχουν λιγοστά βιβλία με τη μορφή απομνημονευμάτων, τα οποία, αν και μεταφέρουν μια αίσθηση της ατμόσφαιρας, πολύ συχνά καταφεύγουν στην επινόηση, συνεπώς δεν μπορούν να εκληφθούν ως ιστορικές ή βιογραφικές πηγές. Ένα από αυτά είναι τα μυθοπλαστικά απομνημονεύματα *Out of Egypt* (Νέα Υόρκη, 1994) του Andre Aciman.

Η αρχαία πόλη καλύπτεται εξαιρετικά στα Peter M. Frazer, *Ptolemaic Alexandria* (Οξφόρδη, 1972), Alfred J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt*, δεύτερη έκδοση σε επιμέλεια του Peter M. Frazer (Οξφόρδη, 1978) και Jean-Yves Empereur, *Alexandria Rediscovered* (Λονδίνο, 1998), ενώ η αρχαία ιστορία και η τοπογραφία της λίμνης Μαρεώτιδος και της Δυτικής Ερήμου καταγράφεται στο

Anthony de Cosson, *Mareotis* (Λονδίνο, 1935). Άντλησα μεγάλο μέρος των πληροφοριών για την αρχαία πόλη και τα περίχωρά της από τα βιβλία αυτά.

Υπάρχουν δύο βιογραφίες του Φόρστερ, το αριστοτεχνικό *E. M. Forster: A Life* (Οξφόρδη, 1979) του P. N. Furbank και το *Morgan: A Biography of E. M. Forster* του Nicola Beauman (Λονδίνο, 1993), που περιέχει ορισμένα νέα στοιχεία. Το *Alexandria: A History and a Guide* του Φόρστερ εκδόθηκε αρχικά στην Αλεξάνδρεια το 1922 και μια δεύτερη έκδοση κυκλοφόρησε εκεί το 1938· αξίζουν το βάρος τους σε χρυσό. Η πρώτη έκδοση του 1922 ανατυπώθηκε στη Νέα Υόρκη το 1961 και στο Λονδίνο το 1982, με εισαγωγή του Λόρενς Ντάρρελ, και για άλλη μία φορά, με αναθεωρημένες σημειώσεις, το 1986· οι εκδόσεις αυτές είναι σπάνιες. Μια κοινή έκδοση των *Alexandria: A History and a Guide* και *Pharos and Pharillon*, σε επιμέλεια της Miriam Allott, κυκλοφόρησε στο Λονδίνο το 2004.

Επίσης, υπάρχουν δύο βιογραφίες του Ντάρρελ, το μεροληπτικό *Through the Dark Labyrinth* του Gordon Bowker (Λονδίνο, 1996) και το *Lawrence Durrell: A Biography* του Ian MacNiven (Λονδίνο, 1998), αποτέλεσμα πολύ πιο ενδελεχούς έρευνας. Ωστόσο, το περίεργο και στις δύο αυτές βιογραφίες του Ντάρρελ είναι πως προσφέρουν ελάχιστα στοιχεία για τη ζωή του στην Αλεξάνδρεια και πώς κατέληξε να γράψει τα *Τζαστίν*, *Μπαλτάζαρ*, *Μαουντόλιβ* και *Κλέα*, τα μυθιστορήματα που συνθέτουν το Αλεξανδρινό κουαρτέτο (Λονδίνο, 1962).

Το *Cavafy: A Critical Biography* του Robert Liddell (Λονδίνο, 1994) διαθέτει το πλεονέκτημα να είναι γραμμένο από κάποιον που γνώριζε την Αλεξάνδρεια, και παρέχει ένα πορτρέτο τόσο της πόλης όσο και του ποιητή.

Στο ταξίδι της συγγραφής αυτού του βιβλίου, και πριν ακόμη αντιληφθώ πως το ταξίδι είχε ήδη ξεκινήσει, επωφεληθήκα από τις πληροφορίες, τα στοιχεία, την ενθάρρυνση και τη βοήθεια που μου παρείχαν πάρα πολλοί άνθρωποι, τους οποίους και ευχαριστώ: Mayssa Abaza, Khaled El Adm, Hajj Ahmed, Miriam Allott, Naomi «Moughee» Athanassian, Mohammed Awad, Mohammed Badr, Zeinab Niazi Badr, Ralph Bagnold, Nicola Beauman, Morris Bierbrier, John Bodley, Joseph Boulad, John Cromer Braun, Αιδεσιμότατος Robert Braun, Alice Brinton, John Brinton, Josie Brinton, Jon Buller, Adriana Butta-Calice, Lisa Chaney, William Cleveland, Mario Colucci, Artemis Cooper, Jacqueline Klat Cooper, Mariangela Corteza, Robert Crisp, Lucienne Dallil, Jamie Darke, Eve Cohen Durrell, Lawrence Durrell, Roger Evans, Frances Fedden, Patrick Leigh Fermor, Elizabeth Wace French, Marta Loria Fuller, Ronald Fuller, P. N. Furbank, Béatrice Gasche, Robert Gasche, Paul Gotch, Mary Mollo Hadkinson, Hala Halim, Yussef Halim, Denise Harvey, Mary Bentley Honor, Penelope Durrell Hope, Gabriel Josipovici, Edmund Keeley, Sir Frank Kermode, Françoise Kestman,

Γιώργος Κυπραίος, Γιώργος Κυριακίδης, Caroline Lassalle, Maria Leoncavallo, Canon Howard Levitt, Robert Liddell, Samuel Lock, Ian MacNiven, Jackie Magar, Sybil Magar, Sandro Manzoni, Alfonso De Martino, Lina Mattatia, Jacques Mawas, Nicolette Pinto Mawas, Tawfik Megalli, Anahide Merametsdian, Diana Forde Mitchell, Mia Monasterly, Anthea Morton-Saner, Adel «Roby» Moursi, Thalia Nakeeb, Emin Niazi, Ann O'Leary, Herta Pappo, Mavis Phocas, Frank Pike, Richard Pine, Πατήρ Pierre Riches, Samir Rifaat, John Rodenbeck, Leslie Rofe, Jackie Rolo, Sir Steven Runciman, Jack Sarfatti, Amr Shadi, Jean Sharmas, Philip Sherrard, Waghida Sidahmed, Mohammed Sirry, Γιάννα Σιστοβάρη, Alan G. Thomas, Victoria Thompson, Donatienne Tortilla, Molly Tuby, Eric Vincendon, Gwyn Williams, Nevine Yusri, Adel Abou Zahra, Nadim Zaidan, Gaston Zananiri, Bernard de Zogheb, Ali Zulficar.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τις εκδόσεις Faber and Faber, Duckworth, Princeton University Press, το κληροδότημα του Λόρενς Ντάρρελ, τη Βρετανική Βιβλιοθήκη και το Κινγκς Κόλετζ του Κέμπριτζ.

M.X.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Αντώνη Πετρόπουλο και τη Μαρία Κοκκίνη για την πολύτιμη βοήθειά τους.

A.K.

Χάρτης 1: Η περιοχή πέριξ της Αλεξάνδρειας, από το Ελ Αλαμείν ως το Αμπουκίρ

Χάρτης 2: Η Αλεξάνδρεια και το Ράμι κατά τις δεκαετίες του 1910 και του 1920

